

Pravna etnologija Slovencev v luči in senci družbene zgodovine

Od vseh strok, ki posegajo v etnologijo Slovencev, ima pravo v očeh šolanega Slovenca gotovo najmanj perspektiv: govoriti o slovenski kmečki ali meščanski hiši, glasbi itd. v preteklosti mu je gotovo sprejemljivo (čeprav nedvomno tudi tu popolne avtohtonosti ne gre iskati) — toda o pravu? Ko sem pred kakimi dvajsetimi leti začel predavati na Pravni fakulteti in naletel na kronični neobstoj primernih učnih pripomočkov za pravno zgodovino (moja knjiga je bila za ta namen preobsežna in je obravnavala le del snovi), mi je ugleden kolega ustrežljivo svetoval, naj vendar za izpite predpišem pravkar (1971) objavljeni sarajevski učbenik. Ta je o Slovencih za dobo do 1918 obsegal z nekaterimi napakami vred cele štiri strani in je, ko je prišel nekako do leta 820, končal z besedami: »Sudbina slovenačkog naroda odvijala se kasnije u uslovima germanskog feudalizma, jer su slovenačke oblasti postale feudi germanskih feudalaca. Oni su tim oblastima upravljali po svom, a ne po slovenačkom pravu.« Ugledni slovenski pravnik bi se bil mirno zadovoljil s štirimi stranmi tudi na ljubljanski fakulteti, češ saj je ustoličevanje vendar — omenjeno. Sarajevski avtor je pri tej drastični poenostavitvi dokaj nedolžen, pa tudi njegovemu priporočitelju ne gre zameriti, saj ne ponavljata nič drugega, kot je vaje misliti marsikateri povprečni slovenski izobraženec. Če bi držala predstava, da je bilo l. 820 vsega konec, bi poznejše pravo seveda ne moglo biti nič drugega kot tuje in bi bila pravna etnologija za Slovenijo pač »germanska«.

Navedeni primer je le odsev zelo splošno razširjene zgodovinske zavesti, ki jo je ustvarilo 19. stoletje, 20. pa še potenciralo. Kadar hoče nekdo razložiti kakršen koli posebni fenomen na Slovenskem (tudi sodoben), se bo prav rad povrnil k razlagi, da so Slovenci živeli pod tujim jarmom in bili pač skozi tisoč let podložniki, hlapci ali že kar — sužnji. Nekje sem na primer slišal razlago, da so slovenske vojaške pesmi zato tako

žalostne (ali res vse?), ker se Slovenec v zgodovini ni nikdar boril za svoj narod. To je za dolga obdobja celo res, toda ni slovenska specialiteta. Za koga so se borili vojaki drugih ljudstev v času vazalske dolžnosti, vojaškega najemništva (npr. Švicarji!) ali stalnih deželno knežjih vojsk 18. stoletja, ko je npr. hessenski deželni grof Friderik II. praktično prodal 12 000 mož hessenske vojske (za čuda ne Slovencev!) Angležem za vojskovanje v Ameriki, odkoder se jih polovica ni vrnila?

Odkod ta globoko ukoreninjena miselnost, po kateri bi bil ravno Slovenec imel v zakupu vso brezpravnost v tolikšni meri, da bi si jo dal najrajši natisniti na vizitko? Vprašanje bi zahtevalo obsežnejši odgovor, ki ga morem tu le nakazati, razlaga pa bi zahtevala precej več prostora in bi presegala tu zastavljeno problematiko. Predvsem je vzrok v nekaterih merilih za presojo slovenske zgodovine, ki so se uveljavila v 19. stoletju pod vtisom takratnih razmer v habsburški monarhiji, pa smo jih vajeni anahronistično vsiljevati prejšnjim obdobjem: po jezikovnem kriteriju ustvarjeni pojem naroda, pojem ustrezne nacionalne države, pojem izključne pripadnosti posameznika le enemu narodu, pojem centralizirane, pravno enotne države, pojem zavestne, hotene germanizacije iz nacionalnih motivov, predvsem tudi pojem »Nemčije« in nemške »nadoblasti« v bismarckovskem pomenu. Te in še vrsto drugih predstav devetnajstega stoletja so začeli mirno projicirati in jih del publicistike še danes projicira v frankovsko dobo in naslednja stoletja, kakor da bi bil l. 820 frankovski mejni grof z imaginarnim kodeksom germanskega prava pod pazduho prikoral med Slovence na čelu armade c. kr. dvornih in sodnih svetnikov, okrajnih glavarjev, sodnih oficialov in žandarjev pa na mah spremenil Slovence v podložniški narod.

Nemški plemič ali meščan 19. stoletja (delno samo nemčur iz želje po ugledu) je v tej miselnosti postal model za pretekla stoletja, ko se dilema nemško-slovensko v nacionalnem pomenu sploh ni postavljala. Tako je nastala predstava o zgodovinskih in nezgodovinskih narodih, nemška publicistika pa je ob izrabi omenjenih anahronizmov brž vtaknila vse Slovence v drugo skupino. Spričo prevladujočega prepričanja o pravadni slovenski podrejenosti je slovenska publicistika razmeroma slabotno dokazovala nasprotno, praviloma pa je narodna propaganda vseh barv tisočletno hlapčevanje pač sprejela kot dejstvo in skušala iz tega na svoj način kovati nasprotno orožje dokaj dvomljive vrednosti, češ — krivi so naši nasprotniki!

Še posebno občutno se je vse to zasidrilo in razraslo v zgodovinski zavesti slovenskih pravnikov. Ko sem našel arhivski podatek, da sta med kmeti na Kranjskem še v 16. stoletju veljala za pravni instituciji ugrabljanje nevest (čeprav sporazumno) in pustošenje ubijalčeve posesti, je eden izmed najbistrejših profesorjev pravne fakultete v razgovoru takoj podvomil, češ da bi to moglo veljati kvečjemu za uskoke, nikakor pa ne za Slovence. V članek sem torej pred natiskom zopet vnesel prvotno že napisani, potem pa izpuščeni dokaz, da je šlo za pristne Slovence.

Odkod ta splošno razširjena skepsa do kakršnega koli lastnega, posebno pa še kmečkega običajnega prava? Tudi tu odgovore lahko samo nakažem. Že vsaj od Jožefa II. naprej je bil slovenski pravnik vzgojen v izvajalca pozitivnega prava, bodisi da je pravo postavil monarh, bodisi da je bilo sprejeto v parlamentarnem postopku. Obči državljanski zakonik iz leta 1811 je postavil splošno pravilo, da se je moč ozirati na običaje »le, kadar se kateri zakon sklicuje nanje« (§ 10) in ta zakonik je veljal še v dobi med obema vojnama. Od takega stališča zakonika pa je bil le še korak do zavestnega ignoriranja vsega ljudsko-»vulgarnega«, kmečkega itd., skratka vsega, kjer bi lahko vendarle tičalo kaj domačega, slovenskega.

Kritika avstrijskega prosvetnega ministra Lea Thun-Hohensteina, naperjena proti racionalizmu tega zakonika, je izhajala iz pozicij Savignyjeve zgodovinskopravne šole in privedla v letih neoabsolutizma do Thunove reforme pravnega študija, ki je po eni strani sicer gotovo v pozitivnem smislu dajala velik poudarek zgodovinskim temeljem prava, na drugi strani pa je avstrijsko pravno zgodovino — kolikor jo je sploh priznavala — štela za del nemške oz. germanske. Poleg rimskega in kanonskega prava se je torej poučeval predmet Deutsche Rechtsgeschichte — nemška pravna zgodovina. S tem se je ustvarjal napačni videz o enotnem pravnem razvoju na vsem nemškem govornem območju in seveda njemu pridruženih slovenskih ozemljih habsburške monarhije, s tem pa med avstrijskimi pravniki načrtno propagirala nemška nacionalna zavest.

Z dobro mero kritičnosti ugotavlja graški profesor Baltl dve vodilni zasnovi pravne zgodovine na avstrijskih pravnih fakultetah: prvič hipotezo, da vsakemu jeziku ustrezajo določene pravne institucije in drugič enačenje germanskega z nemškim. Temu se je pridruževalo zanemarjanje pravnega razvoja pri narodih monarhije, ki niso pripadali nemškemu govoru. Leta 1893 so poleg nemške pravne zgodovine uvedli še avstrijsko državno zgodovino, kar je pomenilo, da ima znotraj enotnega nemškega pravnega območja (ki ga je že tedaj vsakdo moral spoznati kot golo fikcijo) Avstrija svoje posebnosti le glede državne, predvsem dinastične strukture, ne pa na primer glede civilnega prava. Vsemu temu se je proti koncu 19. stol. pridruževala na graški pravni fakulteti ugledna sociološka in državoslovna šola Ludwiga Gumplowicza. Njegova svojevrstna aplikacija socialnega darwinizma, ki je med drugim razločevala razvite narode od nerazvitih plemen, je sprva potisnila Slovence med neperspektivna plemena. Čeprav je Gumplowicz svojo teorijo pozneje ravno ob slovenskem primeru bistveno spodkopal, je posredno imela precejšen vpliv na uglednejši del slovenske historiografije.

Slovenski pravnik, šolan v tem duhu, je torej poleg kanonskega, nadetničnega, prava poznal v bistvu le dva zgodovinska pravna sistema: »individualistično« *rimsko pravo in »kolektivistično«* germansko pravo (s precejšnjim poudarkom na rodu — Sippe), ki mu je Gierke pritisnil še tovarišijski pečat (Genossenschaftsrecht). Poleg teh dveh je slovenski študent prava morda slišal za neko slovansko pravo, katerega duh naj bi se bil izražal v — tedaj pri nekaterih Južnih Slovanih še obstoječi — veliki družini ali zadrugi. Najbrž je marsikdo obžaloval, da Slovenci v 19. stoletju ali v začetku 20. stoletja ne žive več v plemenski družbi, kakršno je tako idilično prikazoval Finžgar in kakršno je predstavljala črnogorska folklor, saj je Črna gora v romantičnih predstavah veljala za konzervirano slovanstvo. Pri tem je vsak pravnik živel v prepričanju, da more v nemščini pisan vir vsebovati le germansko pravo. Ker bi zadrugo pri Slovencih lahko iskal z lučjo pri belem dnevu in je bila tudi velika večina pravnih besedil za slovensko območje pisana v nemščini, je pač resigniral in rad ali nerad sprejel poenostavitev, da je bilo leta 820 vsega konec. Pozneje je tako gledanje dobilo oporo tudi v pojmovanju prava kot sredstva za vlado nad izkoriščanim razredom. Slovenski narod, po prevladujočih predstavah izključno podložniški, tako sploh ne bi bil mogel biti »pravotvoren«.

Ugotovitev Matije Murka o tem, kako Slovenci podcenjujejo svoje ljudsko blago, velja vsaj za pravno etnologijo v precejšnji meri še danes: Slovenci »posvečajo sploh študiju svojega etnosa (Volkstum) premalo pozornosti« *in se »samim sebi — ki se res že eno tisočletje gibljejo v romansko-germanskem kulturnem krogu — pogosto zde kar premalo pomembni«.*

Tudi vsako izmed pravkar nakazanih pravnozgodovinskih in - teoretičnih izhodišč, ki so družno vplivala na nastanek izrazito defetističnega gledanja na možnosti za domači razvoj prava, bi zahtevala kritično presojo, za katero tu ni mesta. Omenjeno bodi le, da tudi marsikateri neslovanski avtor še danes ne more seči iz alternative germansko-romansko, pri čemer prihaja do takih absurdov, kot je uvrščanje starejšega pismenega postopka v romansko, ustnega pa v germansko pravo, kot da bi bilo analfabetstvo specifično za Germane. Na splošno pa se je treba zadovoljiti z opozorilom na že uvodoma nakazano oceno, da gre tudi pri večini takih pogledov za anahronistične prenose pojmov in nazorov 19. in deloma še bolj 20. stoletja na starejša obdobja.

Od pravkar nakazanih (mestoma morda malo karikiranih) predstav pa poznamo tudi izjeme in ni slučaj, da nas ravno te izjeme privedejo na področje, kjer se pravna zgodovina prekriva z etnologijo — v pravno etnologijo. Niso se namreč vsi slovenski pisci stalno predajali defetizmu. Če tu pustim ob strani nekaj prej objavljenih drobcev pravno etnološkega značaja (npr. belokranjski skutnik), se je prvi večji premik zgodil ravno v letu Pražákovih jezikovnih naredb v prid slovenščini pred sodišči. Janko Babnik je svoje *Sledove slovenskega prava* (1882) sicer zasnoval predvsem pravnozgodovinsko in z uporabo pisanih virov, obetal pa si je, da »živeči narodni običaji bodo nudili več rezultatov kot zgodovina«. To pričakovanje je na eni strani izraz tega, da si v pisanih virih (nemščina!) ni upal najti kaj prida tipično slovenskega, na drugi strani pa je odsev prizadevanj historično-pravne šole po zbiranju ljudskih (»narodnih«) pravnih običajev. Ta prizadevanja je na področju nemške etnologije predstavljal zlasti Jakob Grimm, pri Južnih Slovanih pa Baltazar Bogišić. Ali je vprašalnik o živečih pravnih običajih, ki ga je Bogišić razposlal leta 1869, tedaj sploh prišel na Slovenko, ne vemo. Vsekakor v zbirki, objavljeni leta 1874, ni nobenega odgovora iz slovenskih krajev. Kakor koli že: ali Bogišić sam ali njegovim morebitni anketiranci so bili očitno mnenja, da pri Slovencih ni kaj iskati — pač v duhu uvodoma navedenega citata.

Pri Slovencih se je zvonjenje začelo šele precej po toči. Leta 1882 je Aleksander Hudovernik v Slovenskem pravniku objavil izvleček iz Bogišičevega vprašalnika in kmalu potem nekaj svojih odgovorov na del vprašanj. Nekaj odgovorov je prav zanimivih, na primer (izbiram samo kratek vzorec) na vprašanje o previsnem drevju: »Veje dreves, ki vise na drugo posestvo, posekati, smatra narod za velik zločin. Pač pa more tisti, na čegar zemljo segajo veje drevesa, ki stoji na meji dveh posestev, na svojej zemlji napraviti ogenj in, če veje tedaj pogore, ne more nobeden nič za to; kajti vsak more na svojej zemlji storiti, kar ga je volja.«

Naslednjega leta je motniški čevljar in nato trgovec Gašper Križnik poslal Bogišiću obsežne odgovore na vprašalnik, ki ga je bil že l. 1876 prejel od Baudoina de Courtenay. Obležali so v Bogišičevem arhivu, dokler jih ni l. 1945 objavil Janko Polec. Za vzorec vzemimo zopet odgovor na isto vprašanje, kot pri Hudovernikovih odgovorih: »Veje, ki čez mejo dveh mejačev visijo, sosedje eden z drugim radovoljno trpijo. Ako pa je sadje treba obirati, ga obira lastnik debla, sosed, na katerega zemljo visijo veje, pa pravi: Včas je bilo tako, da, na katerega zemljo so veje visele, tisti je z njih obiral sadje, sedaj pa je že vse iz stare navade.«

Čeprav so ti začetki — pri katerih je čevljar uspešno konkuriral študentu prava Hudoverniku — pokazali, da iskanje v tej smeri nikakor ni brezupno, je dejavnost te vrste presenetljivo kmalu usahnila. Vzroka si še danes ne znam povsem razložiti. Pri pravniki gotovo pozitivizem ni bil brez vpliva, zaposlila sta jih tudi boj za slovensko uradovanje in politično

delo. Zanimanje za pravno miselnost ljudstva in s tem povezana pojmovanja se je delno preneslo v leposlovje, pri čemer naj spomnim samo na Janka Kersnika in zlasti na Kmečke slike, rojene iz njegove pravniške prakse. Koliko pove na primer na nekaj straneh črtica V zemljiški knjigi: pripoveduje o tržaški rejenki, vknjižbi dednih deležev, »nakupu let« za ženina (»jerob« — varuh je leta kupil), o dolgovich (»z dolgom je kakor s samosevo konopljo«), deklinem nezakonskem sinu, ki je po poravnavi dobil terjatev na očetovo doto, ta pa je potem, ko je bil fant ubit v pretepu, zapadla erarju, ki je nekdanj nezadolženo posestvo pogнал na boben, tako da ga je poceni kupil prav tisti odvetnik, ki na videz prizadet pripoveduje znanču to tragedijo treh vknjižb, pa ga tragičnost dogajanj ni odvrnila od ugodnega nakupa. Gradiva te vrste ni malo, ne glede na to, ali je avtor pravnik ali ne (Trdina), vendar gre pri takem gradivu bolj za posebno zvrst virov, ne pa za razvoj in zasnovane pravne etnologije.

Za pravniško in verjetno sploh za kulturniško mentaliteto v začetku 20. stoletja je značilno, kako Bogumil Vošnjak v predgovoru h knjigi o ustavi in upravi Ilirskih dežel (1910) omejuje predmet svojih raziskav na pravno plat tematike, nacionalno pa prepušča literarnim zgodovinarjem, kakor da bi bilo formiranje naroda samo literarni pojav. Pri tem zahaja v očitno protislovje, ko označuje nastanek slovenske nacije kot sociološko vprašanje, ki ga je treba obravnavati z različnih gledišč.

Bolj se je razvoj pravne etnologije premaknil šele v drugem desetletju našega stoletja. Eno izmed znamenj premika je članek Frana Milčinskega o narodnih pravnih nazorih (1914), ki ga pisatelj ni zasnoval kot literarno delo, temveč kot strokovni prispevek. Primer tu vsebovanih podatkov: Na cesti se ne sme terjati dolga, sicer dolg premine. Še bolj poučen je naslednji primer, v katerem tiči spomin na božjo sodbo: obdolženka je pred sodiščem zahtevala, naj sodišče priči naloži živo prisego. Na sodnikovo vprašanje je pojasnila: »Živa prisega je taka, da bo S.-ovo koj hudič vzel, ko bo prisegla, saj bo tako po krivem pričala.«

Precej smisla za aktualno pravno problematiko, ki posega v pravno etnologijo, je zgodaj pokazal France Goršič, ki je l. 1910 pisal o agrarskih zadrugah in njih upravi (t. j. o kolektivni vaški zemlji, pri čemer je posebej opozoril na primorske juse), l. 1914 pa o posebni vrsti pravnih razmerij v zvezi s sezonskim delom v gozdovih, ki so nastajala s kasatorskimi pogodbami. Goršič je bil morda prvi pravni pisec, ki je znal opazovati pravne pojave v življenju, ne da bi ga zanimali samo kot odsvit pozitivnega prava. Tudi pozneje je Goršič, čeprav je bil dolgo časa predvsem usmerjen v pozitivno, zlasti procesno pravo, obdržal posluš za tako snov, dokler ni slednjič popolnoma prešel na pravno zgodovino, največ v zvezi z gorskim pravom, v katerem je skušal s svojevrstno terminološko metodo izluščiti »nadanje«, predfevdalne prvine in pri tem imel pred očmi tudi ljudsko ustvarjalnost. V teh svojih spisih je nadaljeval in popravljal delo Metoda Dolenca o gorskem pravu.

Medtem je namreč svoje zanimanje za pravno etnološko snov odkril tudi Metod Dolenc, kar je najprej pokazal posebno z razpravo Pravni razgled po slovenskih narodnih pesmih (1914), v kateri je opozoril na marsikatero pravno jedro v ljudskih pesmih, npr.: »Za mrtvega velja, kdor gre v vojsko, pa ga devet let ni domov; mož sam dovoljuje ženi, da se potlej poroči, s komur ji drago.« Dolenc je bil predvsem strokovnjak za kazensko pravo, vendar je že v svoji glavni stroki pokazal dar za opazovanje vsakdanjega življenja in ljudske mentalitete in je zgodaj (1911 in 1912) s krajšima prispevkoma posegel v ožjo pravno zgodovino. Odkar mu je zgodovinar Anton Kaspert prinesel v znanstveno obravnavo zapisnik gorskih pravnih iz

17. stoletja in ga je Dolenc tudi obdelal (1914), se je kot drugi stroki intenzivno posvetil tudi pravni zgodovini. Pri tem gre za tri veje dejavnosti, ki jih Dolenc sam najbrž ni zavestno ločeval. Dela prve veje posegajo v klasično pojmovano pravno etnologijo (npr. »Otmica« in »šranga« v davnih časih in dandanes, 1934). Druga veja je gorsko pravo, ki je Dolencevo glavno področje zgodovinskih raziskav. Tretjič gre za druge pravnozgodovinske teme (npr. primerjava Dušanovega zakonika s pravom, ki naj bi bilo po Dolencevih predstavah, ustvarjenih med študijem, nekaj veljalo na Slovenskem). To, tretjo vejo, v kateri je Dolenc razvil veliko več hvale vrednega poguma kot kritične natančnosti, v tej zvezi lahko pustimo ob strani.

V pravno etnologijo ni Dolenc posegel le z že omenjeno obravnavo ljudskih pesmi, temveč tudi z izborom pravnih pregovorov in rekov (1936), posebno pa z razpravo Simbolična pravna dejanja in izražanja med Slovenci (1938), ki je gotovo eno izmed njegovih najbolj posrečenih del. Gre za take podatke, kot je naslednji: če je bil nekdo pogojno obsojen, je do konca preizkusne dobe po gorenjskem izražanju imel »prepevedano roko«.

Tudi gorsko pravo, čeprav pretežno pravnozgodovinski pojav, sega v mnogem v historično pravno etnologijo.

Gorsko pravo je veljalo za gorskopravne vinograde in njihove kmečke in meščanske uživalne lastnike, ki so se sestajali na gorskih zborih kot avtonomnih organih. Sporočeno nam je razmeroma dobro po arhivskih virih, katerih odkritje in poznavanje je nedvomno velika zasluga Metoda Dolenca. Dolenc je gorsko pravo visoko cenil kot dokaz pravotvornosti slovenskega ljudstva. Tako postavljeno vrednotenje očitno navezuje na politične potrebe Slovencev v nacionalnih bojih v habsburški monarhiji, v katerih je nezgodovinskost in z njo povezana nepravotvornost nekega naroda zapirala pot do polne nacionalne afirmacije. Temu — že kmalu le še zgodovinskemu — nagibu se pri Dolencu pridružuje očitna želja, dokazati slovanskost in še zlasti jugoslovanskost tistega prava, ki ga je, drugače kot »germanski« gospodar, ustvarjalo ali ohranjalo samo slovensko ljudstvo na gorskih zborih. Pri tem se je Dolenc, zvest pojmom, ki se jih je navzel v svojem avstrijskem visokošolskem študiju, dosledno držal razločevanja germansko-slovansko, kar je nujno zoževalo možnosti za spoznavanje etnično nevtralnih domačih pojavov. Glavni kriterij za priznanje slovansko-slovenske avtohtonosti mu je bil kolektivni pravni duh v obliki zadržane ideje, če pa je bila odločitev med obema tečajema težavna, se je zatekel k »simbiozi« ali »amalgamiranju« dveh različnih prav.

S to miselnostjo je Dolenc glavni in tipični glasnik historičnopravne šole pri Slovencih, morda že malce zapoznel, toda — če pomislimo na moč te mentalitete še med današnjimi evropskimi pravnimi zgodovinarji — »germanisti« — še zdaleč ne zadnji.

S svojim posebnim zanimanjem za ljudski in »narodni« element v pravnem razvoju se je Dolenc ob obravnavi gorskega prava nenehno gibal na mejnem področju med pravnim pozitivizmom in običajnopravno ustvarjalnostjo ljudstva, s tem torej na terenu, na katerem se prepletata pravna zgodovina in pravna etnologija. Da pravo, ki se je izoblikovalo v običajih in izrekih gorskih zborov pod sodno palico (žezlom) gorskega gospoda, nikakor ni bilo samo diktat od zgoraj, nazorno dokazuje zapisniško fiksirani sklep sogornikov na nekem zboru, da bodo razbili gosposčinska merila za pijačo, če bodo prišli gospodovi zastopniki spet pobirat gorščino z novo, večjo mersko posodo.

Dolenceva dela v gorskem pravu in predvsem vire, po katerih so nastala (izbira in obdelava sta vedno zelo subjektivni!), bi bilo treba s pravno-etnološkega gledišča še temeljito izrabiti. Toda že v času med obema voj-

nama so Dolenčeva dela te vrste, predvsem njegovi publicistični, včasih malce bombastični članki, ki so imeli med bralci velik odmev, vendarle namenjena podedovano predstavo o slovenski zgodovinski nepravotvnosti — prodrla pa seveda niso.

Slednjič naj bo o Dolencu posebej omenjeno, da je vsaj na nekaterih mestih poudaril, da pojma naroda ne gre presajati v starejša obdobja, le da očitno niti ni poskušal aplicirati to spoznanje na konkretne okoliščine, kar bi imelo zelo globoko segajoče posledice.

Josip Žontar je bil po prvotni izobrazbi zgodovinar, nakar je dokončal tudi pravno fakulteto: na eni strani skrajno trezna in kar suhoparna šola Instituta za avstrijsko zgodovino, na drugi strani romantično navdahnjena in mestoma kar patetična smer Metoda Dolenca in nekdanjega kijevskega profesorja Mihaila Jasinskega, ki se ji je bilo treba v Ljubljani pač prilagoditi. Jasinski je po prihodu v Ljubljano programsko dokaj previdno zastavil svoje delo z razpravo Kaj je najpotrebnejše za slovansko primerjalno pravno zgodovino (1921), duha historičnopravne šole pa se v svojih siceršnjih delih ni mogel znebiti.

Ni dvoma, da je prva, v dobrem in včasih tudi pretiranem pomenu pozitivistična usmeritev po svoji eksaktni metodi Žontarju dosti bolj ustrezala kot druga. Tej se je vendarle skušal približati zlasti z referatom na prvem kongresu pravnikov slovanskih držav: Skupna podlaga zgodovine slovanskega prava (1933). Zbral je zlasti v pravni slavistiki prevladujoče predstave o prvotnih plemenih, rodovih in hišnih skupnostih, preveliki euforiji pa ni zapadel. Nekaj let potem pa je Žontar s serijo člankov v Mladiki postal ustanovitelj pravnega spomenišтва ali starinoslovja (naziv pravna arheologija — Rechtsarchäologie preveč zavaja v predstave o brskanju po zemlji) med Slovenci, ki jo je nevsiljivo povezal tudi s podatki o običajih pravnoetnološkega značaja. Tako je na primer ob opisu mejnikov omenil »znamenja« (npr. kovance), ki jih zakopljejo v jamo pod kamen, hkrati pa je opisal uhanje fantičev in druge načine, ki naj podprejo spomin na pravo mejo. Tudi v razpravi s podobno tematiko, v kateri je zajel vse jugoslovansko ozemlje (Dunaj 1956), je iz predmetnega pravnega sveta krepko posegal tudi v pravne običaje, ko je npr. opisal potek pomiritve (sprave), ki naj bi stopila na mesto krvnega maščevanja. Svoje glavne uspehe pa je Žontar, ki ga tudi pravniško abstraktno mišljenje in distinkcije niso najbolj privlačevali, vendarle požel na drugih področjih, kjer je veljalo v minucioznem zbiranju raztresenih arhivskih podatkov sestaviti kronološko (in manj sistematično) sliko o izbranem predmetu. Tako se v opisu nastanka posameznih predpisov mestoma skrivajo podatki, ki spadajo tudi v pravno etnologijo (npr. krvavi denarič, ki se je iz deleža sodnega gospoda pri spravnini razvil v takso za ogled mrliča).

Že precej pred Žontarjem je v slovensko pravno zgodovino kot avtor stopil Janko Polec. Omenjam ga šele zdaj, ker se je še manj kot Žontar gibal po terenu pravnoslavistične miselnosti v slogu Dolenca in Jasinskega, pa tudi ker je zelo pozno posegel v pravno etnologijo, namreč šele s spredaj omenjeno objavo odgovorov Gašperja Križnika Bogišiču, ki jo je pripravil bolj po želji svojih kolegov v pravnem razredu Akademije kot iz lastnega navdušenja. Polec je bil mož podrobnega arhivskega dela in je tako ustvaril dela trajne vrednosti; ustna pripovedovanja, tudi če jih je kdo zapisal, mu kot vir niso veliko pomenila (kaj bi rekel o moderni oral history?) in za pravno folkloro ni kazal nikakih nagnjenj. Ko ga je Rajko Ložar povabil k sodelovanju pri Narodopisju Slovencev, mi je Polec takoj predlagal, naj delo rajši prevzamem jaz, ker ga ne veseli. Predvsem Polca tudi niso prepričevale tvegane rekonstrukcije pradavnine, drzne hipoteze in skrivnostne

razlage tega ali onega simbola. Ko se eden izmed njegovih prijateljev navduševal nad tem, da imajo na Igu njive »na klobuk« in v tem videl simbolični pomen klobuka v starem slovenskem pravu, mi je Polec sugeriral, naj poizvem na terenu, za kaj gre. Zelo ga je zabavalo, ko sem dognal, da je šlo za farovške njive, ki so jih vsako leto z žrebanjem številke iz klobuka delili v zakup kmetom, s čimer je vsa pravnosimbolična vrednost ižanskega klobuka padla v vodo. V svoji, gotovo zdravi, skepsi te vrste je Polec malo cenil pravno slavistiko pri Slovencih, pod vtisom historičnopravne šole in njenih ekskluzivnih etničnih kategorij pa je ob tem včasih, čeprav zadržano, videl »germansko« pravo tudi v etnično gotovo nevtralnih pojavih.

Anton Svetina se je pravni etnologiji približal predvsem, kolikor se je pod Dolenčevim vtisom, a pod Polčevim mentorstvom lotil gorskega prava v Beli krajini (1944).

Moj Očrt slovenskega pravnega narodopisja iz istega leta je (čeprav bi ga danes zasnoval drugače) ob precej številnih, iz literature zbranih primerih vsaj nakazal, kakšno snov naj bi med drugim zajemala ta panoga etnologije. Na podlagi mojega vprašalnika zbrano gradivo etnografskih ekip, ki jih je organiziral Slovenski etnografski muzej pod vodstvom ravnatelja Borisa Orla, prispevki več avtorjev, ki so tudi zunaj teh ekip delali na terenu, vprašalniki za Etnološko topografijo slovenskega etničnega ozemlja in njihovi prvi, že precej obilni rezultati so našo vednost tudi o pravni etnologiji precej razširili. Velika škoda pa je, da gradivo etnografskih ekip skoraj ni objavljeno. Boris Orel ga je želel objaviti v posebnih zbornikih in ni rad videl, da sodelavci s posameznimi objavami tega gradiva zmanjšujemo pomen načrtovanih zbir. Za pripravo zbornikov pa ni bilo nikdar denarja. Le delček mokronoškega gradiva sem lahko izjemoma uporabil (Od vinskega hrama do bajte, 1953), ker sem ga prepletel z arhivskimi in tiskanimi viri, tako da so bili terenski podatki bolj njihova dopolnitev in ne jedro razprave. Pri dosedanjih delih na terenu so se kot posebno plodna ožja področja izkazale kupna pogodba za živino, še bolj razne oblike reje živine in notranja ureditev vaških skupnosti. K temu spada med drugim kot zelo zanimivo področje pravna ureditev skupne paše. Nekaj te tematike sem obdelal na podlagi podatkov, ki sem jih sam zbral na terenu (nekdanja živinoreja med Trstom in Slavnikom 1957, Komun v Črnotičah, 1972).

Posamezni prispevki drugih avtorjev (med njimi je zdaj komaj še kak pravnik) in moja lastna dela s področja pravne etnologije (od katerih sem navedel le nekatera), so pač pokazala, da je tudi za slovensko pravno etnologijo snovi dovolj, da so naši predniki proti koncu 19. stoletja po obetajočih začetkih okrog leta 1880 prehitro zapustili njivo, ki bi bila takrat gotovo rodila boljše kot danes, vsaj kar zadeva usedline starejših dob.

Ne da bi tu ponavljal nekatere teoretične poglede o pravnem narodopisju, etnografiji ali etnologiji, ki sem jih zapisal ob drugih priložnostih, naj se ob koncu povrnem k izhodiščnim postavkam. Velika večina gradiva potrjuje določeno aktivnost ljudstva (ali neprofesionalnih skupin) tudi na področju prava, predvsem pri oblikovanju določenih vrednotenj, predstav, zahtev, pa tudi pravil, ki se jih ljudje nekega okolja drže mimo zakona ali proti njemu — praeter et contra legem. Seveda ta oblika dejavnosti nima tiste vloge, kot jo ima pisano, postavljeno pravo v smislu pravne doktrine 19. stoletja, toda gre za življenjske pojave, ki jim pravnega značaja ne gre odrekati v imenu te ali one definicije prava. Taki pojavi praviloma tudi niso posegali v interese vladajočih družbenih skupin: da na primer »železna« pogodba pomeni izključitev prodajalčeve odgovornosti za skrite hibe prodanega konja, je bilo pomembno za sopogodbjenika, družbene ureditve

Obligacije — Denar, katerega da kupec prodajalcu čez dogovorjeno ceno, imenuje narod „srečen groš“. V tem slučaju pravijo: „za srečen groš kaj dati“. Kadar prodajalec proda kravo ali tele itd., prigovarja vselej kupcu, naj vender kaj privrže čez dogovorjeno ceno za mater, ki je tako dobro za kravo skrbela („ker je jo tako lepo glajštala“) (pr. 124). —

— Obresti plačujejo v denarjih, pa tudi v rečeh n. pr. v žitu (pr. 129). —

— Kadar daje drug družemu živino v rejo, pravijo na Dolenjskem, da jo je dal na spolovino. Oni, ki dobi telico v rejo, obdrži jo toliko časa, dokler ima prvo tele. Tele je njegovo, telico pa da gospodarju nazaj. — Na Goriškem pravijo „na krmo dati“. Na Štajerskem se pogodijo, da obdrži oni, ki je vzel kravo v rejo, toliko časa kravo, dokler odstavi tele, potlej jo pa da zopet nazaj. Spolovino imenujejo pa tudi sledeče: Kmet dobi od graščaka njivo, katero tudi sam poseje. V jeseni mora pa dati polovico pridelkov, katere je na dotičnej zemlji pridelal, gospodarju, druga polovica pa je njegova (pr. 140).

Rovaš. Dokler še naši ljudje niso znali pisati, poznali so rovaš. Rovaš je bil sosebno znan našim gostilničarjem. Kako bi si pa ubogi gostilničar mogel zapomniti, koliko so mu A in B in C dolžni in druga vrsta dolžnikov, ki so pili na upanje? Rovaš mu je tedaj dobro služil. Gostilničar ni znal pisati, a znal je staro pravilo: „kljuka pet, križ deset, dva pa tri, kol'k'o to st'ri?“ (kljuka = V; križ = X; dva = II; tri = III.). Kadar tedaj pivec ni mogel plačati, odrezal je gostilničar kos palice. V to palico udolbil je znesek po gori omenjenem pravilu: kljuka pet itd. Potem je palico preklal, polovico je dal dolžniku, polovico pa je za se pridržal. To je bil tedaj rovaš. Ta rovaš je dal k drugim, ki so bili z dratom skupaj zvezani. Kadar je prišel dolžnik plačat, moral je tudi rovaš seboj prinesiti. Gostilničar ga je primerjal z drugimi kosi rovaša, katere je hranil. S katerim pa se je popolnoma strinjal, ta je bil tedaj pravi od mnogih gostilničarjevih rovašev. Ko je dolžnik svoj dolg na pijači plačal, dal mu je oba kosa nazaj. —

Faksimile iz članka Aleksandra Hudovernika »Pravni običaji slovenski, Slovenski pravnik 1883. str. 2—7.

pa gotovo ni ogrožalo, prav tako kot ni za družbeno ureditev karakteristično, ali avtomobili vozijo po desni ali levi strani, kar pa je nedvomno pomembno pravno vprašanje.

S tem pa je tudi povedano, da vprašanja ljudske pravotvornosti pri Slovencih ne kaže v prvi vrsti vezati na praslovanske korenine, temveč ga je treba preprosto razumeti v okviru okoliščin v določenem času in kraju. S tem iskanja slovanskih korenin ne gre zavračati, toda omejevati ga je treba na vprašanja, kjer je to smiselno in možno, npr. če gre za roto kot staroslovansko prisego, pri kateri nam po posredovanju Vlahov ohranjeni obrazec pri deveterem semenu iz 18. stoletja v svojem poganskem delu jasno dokazuje nekdanji kult rodovitnosti, medtem ko v načinu priseganja (stanje na črtalu, prvotno najbrž lemežu) spominja na nekoliko mlajši element: srednjeveško božjo sodbo.

Načeloma je treba vsak pojav postavljati v ustrezno okolje in se pri tem izogibati vnaprejšnjim zaželenim kategorijam, kot je npr. nekaj časa veljal dvom, ali so Slovenci poznali pravna napolila, ki so veljala za germansko institucijo. Pri pravnih napolilih (Weistümer) gre za izjave starih mož, ki so pred nekaterimi nemškimi prisedniškimi sodišči za nižje družbene sloje odgovarjali na vprašanje, kaj je prav(o). Za avstrijske dežele, vendar brez Kranjske in Goriške, je zbirko takih izrekov izdala Avstrijska akademija znanosti. Tako je bilo videti, kakor da je Weistum specifično nemški (germanski) pojav, še posebej, ker je bilo nekaj domnevnih »Weistümer« iz slovenskih delov Koroške in Štajerske spisanih v nemščini, to pa je tedaj pomenilo, da so pripadala nemškemu pravu. S tem pa se je tudi sposobnost za dokaj »demokratsko« zvrst gojitve običajnega prava omejevala na »Germane«. Toda tudi Vinodolski zakon je v hrvaški sosesčini nastal na podoben način, gotovo brez vpliva germanskega prava. V omenjeno zbirko vneseni izreki pa večinoma niti niso prava Weistümer. V naših krajih so sklepe sodnih zborov o tem, kaj (naj) velja kot pravo, zapisovali kot »obče sodbe« (Gemeinurteil), takih sklepov podeželskih (toda glede na gospostveno strukturo komaj kje vaških) sodišč pa je ohranjena cela vrsta in samo čakajo, da jih nekdo zbere in objavi.

Posebno pri Slovencih samih obstaja nevarnost dvojnih meril. Kar je drugje zanimivo, je doma vsakdanje in komaj vredno pozornosti, kaj šele omembe. Ljubinka Čirić-Bogetić je objavila prav zanimivo delo s področja črnogorskega običajnega prava o komunikah (občinskih zemljiščih, pri Slovencih m. dr. komunelah) v Črni gori v 19. in v začetku 20. stoletja (1966). Gre predvsem za strukturo in upravljanje skupnega vaškega sveta. Podobnega gradiva, seveda z nekoliko drugačnim ozadjem v individualni posesti, je na Slovenskem veliko in nekaj ga je po pisanih virih tudi zbrana (zlasti v poglavju o soseski v Gospodarski in družbeni zgodovini Slovencev, 1980), še neprimerno več pa ga je v raznih terenskih zapisih ali morda v spominu ljudi, čeprav ga je brez dvoma veliko že zapadlo pozabi. Presenetljivo je, kako malo so pretekle pravniške generacije (razen kolikor je koga navdušil Dolenc) cenile take, nedvomno domače pravne institucije.

Sklepno lahko povzamemo, da so nekateri, v 19. stoletju nastali šablonski pogledi nedvomno ovirali razmah slovenske pravne etnologije in jo po svojih usedlinah še danes zavirajo. Pri tem gre tako za anahronistični prenos teh šablon v starejše dobe, kot tudi za zatiskanje oči pred sodobnimi pojavi, ki jih pozna pozitivno pravo. Kljub temu pa so se vendarle iz raznih virov porajali zametki slovenske pravne etnologije: deloma iz želje po dokazovanju slovanskih korenin slovenskega naroda, deloma iz želje po dokazovanju pravotvornosti in zgodovinskosti, deloma pa tudi pre-

prosto iz zanimanja, so nastajala nekatera prva dela ali vsaj prispevki. Načrtno gojenje stroke, za katero je nekaj vzorcev dajala tudi tujezična literatura, se je temu pridružilo šele nekako pred pol stoletja. Tako je danes precej gradiva, ki priča o možnostih za aktivno pravno življenje tudi med slovenskimi negospodujočimi družbenimi plastmi, pri čemer naj na tem mestu pustimo ob strani vprašanje, v kakšnem pomenu in koliko so bile nekmečke skupine na Slovenskem v resnici vedno in v celoti »tuje«.

Kakor se spredaj povedano omejuje na povezavo z družbenozgodovinskim položajem, tako tudi spremenjena struktura moderne družbe postavlja pravno aktivnost širših plasti prebivalstva v popolnoma drugačne zveze, predvsem pa se ta aktivnost bolj ko prej neposredno vključuje v uradno priznano, pravno strukturo. Verjetno se bo moral pravni etnolog, ki bo hotel zasledovati pravne nazore in pojave v sodobnosti, v precejšnji meri posluževati metod raziskave javnega mnenja, pri čemer bi moral predvsem izluščiti razvojne tendence trajnejšega značaja, če ne bo hotel etnologije žrtvovati politologiji.

Splošna opomba

Ker je pisec že večkrat razpravjal o teoretičnem pojmovanju pravne etnologije, se tu ni hotel ponovno spuščati v ta vprašanja (prim. Pravna folkloristika — etnografija — etnologija, v: Rad kongresa folklorista Jugoslavije, Varaždin 1957, Zagreb 1959, str. 275—279; uvod k vprašalniku 28 Pravna etnologija, v: Etnološka topografija slovenskega etničnega ozemlja — Vprašalnice VII, Ljubljana 1978, str. 65—68; Pravno življenje, v: A. Baš, ur., Slovensko ljudsko izročilo, Ljubljana 1980, str. 145—154). — Dokumentacija vseh navedb v besedilu bi zahtevala najmanj dvakrat več prostora kot besedilo samo, ki je zasnovano bolj kot esej ali razmišljanje in manj kot sistemska razprava. Ta zasnova kot tudi ekonomija prostora in časa naj veljajo za opravičilo, če je del navedb podprt le s skrajšanimi naslovi in letnico dela, sicer pa se v tej splošni pripombi za večino navedb sklicujem na podrobnejše podatke in citate v nekaterih svojih prejšnjih objavah, zlasti: Slovenska pravna zgodovina in njene zveze s prakso, v: Pravniki 9 (1945), str. 15—29; Pravna zgodovina Slovencev, Ljubljana 1961, str. 527—530, 549—550; Rechtsgeschichte der Slowenen (= Grazer Rechts- und Staatswissenschaftliche Studien 21, Graz 1968), zlasti pogl. I, Die slowenische rechtshistorische Forschung und ihr Gegenstand, str. 26—34 in II, Grundlagen und Werden des altslowenischen Rechtes, str. 35—40, zlasti pa še Schlußbetrachtungen str. 237—238; Soseske in druge podeželske skupnosti, v: Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev, Zgodovina agrarnih panog II, Ljubljana 1980, str. 9—74; Wirtschaftsgeschichte und Rechtsgeschichte — der Grazer Beitrag zur Theorie (= Kleine Arbeitsreihe zur Europäischen und Vergleichenden Rechtsgeschichte 17), Graz 1985, 21 strani.

Zusammenfassung

DIE RECHTLICHE VOLKSKUNDE BEI DEN SLOWENEN IM LICHT UND SCHATTEN DER SOZIALGESCHICHTE

Die slowenische Rechtsgeschichte und in ihrem Rahmen die rechtliche Volkskunde entwickelten sich ursprünglich im Zeichen der — in frühere Zeiten zurückprojizierten — sozialen und nationalen Verhältnisse, wie sie im 19. Jh. in der Habsburgermonarchie bestanden. Daher galten nur die Bauern als Slowenen und man zählte die auf diese Art konstruierte Bauernnation unter die unhistorischen, seit jeher von Anderen beherrschten Völker oder Stämme. Diese Anschauung die noch besonders im rechtshistorischen Unterricht an den juristischen Fakultäten zum Ausdruck kam, wirkte sich auf die Mentalität der Juristen aus, die ohnehin rein positivrechtlich geschult waren und im Sinne des § 10 ABGB das Gewohnheitsrecht als praktisch nichtbestehend betrachteten. Andererseits blieb die romantische, jedoch auch anachronistische Meinung nicht ohne Wirkung, wonach ein urwüchsiges slowenisches Recht nur in stammesähnlichen Gebilden oder in der Großfamilie hätte bestehen können.

Im Gegensatz zum Vorurteil, daß nach dem J. 820 (Niederwerfung eines Aufstandes) ohnehin alles nur »germanisch« sein konnte, suchten einzelne Autoren und Sammler doch nach bodenständigem Recht, wobei man am Beginn vor allem an volkskundliches Material dachte (Babnik, Hudovernik, Križnik). Die ersten systematischen Erhebungen in dieser Richtung fanden um 1882/83 statt, dann ließ das Interesse nach und gegen Ende des 19. Jhs. wurden rechtsvolkskundliche Informationen vor allem in literarischer Form verarbeitet. Aufsätze mit wissenschaftlichen Ambitionen entstanden dann erst wieder im zweiten Jahrzehnt des 20. Jhs. (Milčinski, Goršič). Besonders trat dabei Dolenc (1875—1941) hervor, der neben volkskundlichen Überlieferungen vor allem archivalische Quellen über das (Wein)bergrecht heranzog, in dem er — aufgrund von Adaptierungen des Bergrechtsbüchchels in slowenischer Sprache und von Protokollen der Bergtaidinge (allerdings unter starkem Eindruck der historischen Schule und aktueller nationaler Bestrebungen) einheimisches Recht suchte und dabei in die Frage des Anteiles weniger angesehener Schichten an der Rechtsentwicklung griff. Bei weiteren Autoren (Zontar, Svetina) macht sich ein gewisser Zwiespalt zwischen einer rechtsslawistischen, zum Teil volkskundlich orientierten Einstellung einerseits und einer exakten, mit Problemen ethnischer Zugehörigkeit weniger belasteten archivalischen Arbeit andererseits geltend. Diese ist vor allem für Polec kennzeichnend, der die Arbeit an der slowenischen rechtlichen Volkskunde für das Sammelwerk über die slowenische Volkskunde (Narodopisje Slovencev) lieber dem Verfasser dieses Aufsatzes überlassen hat. Die dadurch und durch die Mitarbeit mit dem Volkskundemuseum angeregte Sammeltätigkeit des Verfassers hat erwiesen, daß besonders im Bereich der Dorfordnungen und des Viehhandels ausführlich belegte volkstümliche Überlieferungen festzustellen waren.